

Den grenseoverskridende reindriften og dens skjebne i Troms

Ivar Bjørklund

<https://doi.org/10.7557/ottar.8063>

Lappekodisillen fra 1751 sikret samisk reindrift retten til å krysse riksgrensen mellom Norge og Sverige. Unionsoppløsningen i 1905 førte likevel til at samer med vinterbeite på svensk side ble nektet adgang til store deler av sine beiteområder fordi de var svenske statsborgere. Etter en konvensjonsavtale i 1919 ble disse samene tvunget til å forlate alle øyene og deler av halvøyene i Troms. Norske myndigheter har ved senere forhandlinger ytterligere begrenset de reindriftsamiske bruksområdene.

Reindrift og riksgrenser

«Saasom Lapperne behøve begge Rigers Land, skal det efter gammel Sedvane være dennem tilladt, Høst og Vaar, at flytte med deres Rehn-Hiorder over Grendsen ind i det andet Rige» (Lappekodisillen §1).

Grensetraktaten mellom Danmark-Norge og Sverige i 1751 innebar at nasjonalstatene etablerte sin suverenitet over områder hvor den nasjonale jurisdiksjon tidligere var uavklart. Traktaten hadde imidlertid et tillegg, Lappekodisillen, som slo fast samenes rett til fortsatt å flytte over landegrensen mellom Sverige og Norge for å utøve sin næring i samsvar med gammel sedvane. Finland kom under russisk overherredømme i 1809 og etter oppløsningen av det dansk-norske enevelde i 1814 var det nå Russland og Sverige-Norge som kontrollerte den grenseoverskridende reindriften. Lappekodisillen skulle etter hvert vise seg å bli en politisk utfordring mellom Norge og Sverige.

Russland stengte i 1889 grensen mellom Sverige og Finland for overflytting av rein. Den eneste grensen som ennå var åpen for overflytting var mellom Norge og Sverige. Takket være Lappekodisillen fra 1751 kunne samer fra svensk side fortsatt benytte sine sommerbeiter på norsk side, særlig gjaldt det Troms fylke. I Nordland og i de sørsamiske områdene kunne samer med norsk statsborgerskap benytte vinterbeiter på svensk side. Men i takt med norsk landbrukskolonisering og fornorskingstiltak, økte presset på å kontrollere og begrense samer med vinterbeite på svensk side sin adgang til Norge. Resultatet var Felleslappenloven i 1883 som innførte et administrativt regime på norsk side, etter hvert supplert med distrikt-sinndeling, kollektivt erstatningsansvar og egne lappefogder. Først og fremst var det situasjonen i Troms som var oppfattet som prekær. Her fant det sted en omfattende nydyrking og «den svenske reindriften» ble fremstilt som et stort problem både for landbruk og skogsdrift. Symptomatisk

er en uttalelse fra venstremannen Hans Fosnes fra Namdalen, medlem av Lappekommisjonen i 1897. Han ville ha Lappekodisillen opphevet fordi *«Det er en stor Landeplage, der er Tale om ... de Herjinger, som den svenske Ren foretager paa norsk Grund»*.

Det store skiftet kom imidlertid med unionsoppløsningen i 1905. Utfallet av Karlstadforhandlingene var en seier for norsk reindriftspolitikken som gikk ut på at bruk av norsk territorium av svenske statsborgere og deres rein var en nasjonal belastning som måtte begrenses. Men Norge måtte akseptere det svenske synet om at Lappekodisillen var en uoppsigelig avtale som ville gjelde så lenge ikke en felles lov ble fornyet. Felleslappenloven ble nå strammet inn i form av kortere beitetider og forlenget til 1917. Samtidig pågikk det nye forhandlinger på utenriksministernivå mellom de to nå suverene nasjonalstater. De ble ledet av riksadvokat Peder Kjerschow som hadde det eksplisitte mål å begrense den «svenske reinbeitingen» i Norge mest mulig «i henseende til sted, tid og antal».

Partene ble enige om en ny reinbeitekonvensjon i 1919 og som trådte i kraft i 1923. Resultatet var at samer fra svensk side mistet adgangen til øyene og deler av halvøyene i vestlige deler av Troms noe som innebar nærmere en halvering av lovlig reintall. Samtidig ble det satt tak for hvor mange rein som kunne krysse riksgrensen og datoer for inn- og utflytting. Det var først og fremst forholdene i Troms som var utfordringen i forhandlingene mellom de to landene. Situasjonen lenger sør var langt mindre kontroversiell, begge parter var enige om at det ikke skulle være noen grenseoverskridende reindrift mellom Trøndelag og Jämtland.

Nå kunne koloniseringen i deler av Nordland og Troms forsterkes. Stortinget sluttet helhjertet

opp under denne utviklingen, den var i samsvar med fornorskningspolitikken som handlet om «at hævde Norge for nordmændene i landet selv». Den svenske regjering sa seg også fornøyd. De hadde fått aksept for den svenske retten til å flytte inn på norsk territorium. Taperne ble i første omgang de rundt 75 nordsamiske familiene og deres reinflokker. Det fleste fra Karesuando, som i løpet av de tre første tiårene av 1900-tallet ble tvangsforflyttet sørover i Sverige. Svenske myndigheter ved Lappefogden i Norrbotten mente derimot at det hele var etter reindriftsamenes eget ønske: «*All flytning söderut har hittills skett frivilligt*». De ble plassert i reindriftsområder sørover helt til Jämtland. Dette var områder som ble benyttet av lulesamer og pitesamer – mennesker med et annet språk, andre driftsformer og andre sedvaner.

Resultatet ble som vi skal se, store konflikter som frem til i dag har satt sitt preg på reindrift og samisk kultur både i Sverige og i Norge. Mange av de opprinnelige reindriftsgruppene måtte gi opp sin reindrift eller flytte vekk. Nå ble de tvangsflyttede revet opp fra sine nettverk og sendt til områder hvor de var helt uten ankerfeste. Deres gamle boplasser og siida-felleskap forsvant

nærmest over natten. Fra Labbas bok *Herrarna satte oss hit* (2020:30) får vi denne historien: Gátriina Lásse/Lars J. Nutti sa det slik: «*Ett hem är ett hem. Torvkåtor och getkåtor och mjölkningsgården och flyttleder. Allt arbete de lagt ner blev kvar... Först när de kom österut till Gárasavvun (Karesuando) fick de besked, ni kommer inte at flytta dit igen. Deras hem lämnades kvar och ruttnade bort. Jorden tog tillbaka deras saker*».

Tvangsforflytningene fikk ringvirkninger også på norsk side i form av konflikter og førte dermed til ytterligere innstramming av norsk reindriftsforvaltning. Det samme skjedde i Sverige. Der innførte man i 1925 en ny lov som ga myndighetene anledning til å forflytte reindriftsamer fra et område til et annet eller foreta tvangsslaktning hvis beiteområdene ikke var tilstrekkelige. Tidligere hadde man manglet en slik lovhjemmel. Dermed kunne svenske myndigheter foreta ytterligere forvisninger sørover fra Karesuando og gjennomføre nedslaktning, slik som for eksempel Arjeplog tidlig på 1930-tallet.

For Norge var 1919-konvensjonen både en næringspolitisk og minoritetspolitisk triumf.

Fra Solttinjávri/Soltindvannet på Ráneš/Ringvassøya. Foto: H. Helgesen 1909. DSS.0313 Anno Norsk Skogmuseum

Goahtueanan

Goahtueanan, báze dearvan
Vázzinbálgat leat dál baskun
Vuostemielain, losses lávkkiin
Guoddit ferten šaddanbáikkiid
Liegga linis eatnigielas
amas sánit dahket saji

Baze muitin goahtesadji
mánnavuođa stoahkanšallju
Áhči herggiid biellujietna
Vavdan sivvui čavga gitta
Čalbmesutnii mearka savvun
Dovdamušat váibmui sisa

Lehkus muittus áhči soabbi
Suonat, gárun, goahtegeres
Ráiduohtin mielas ain
Jogašgáttis noaddebealli
spahkagávas vakkiid johta
Doala gitta sámieallimis
Luondduin mielain veahkahala

Njuollgusvuodát láhppan leat
(Paulus Utsi/Inger Utsi. 1980. *Giela gielain*)

Mitt hemland
Farväl, mitt hemland
Stigarna har blivit trånga
Motvilligt, med tunga steg
måste jag lämna platserna
där jag växt upp
I mitt varma milda modersmål
främmande ord gör sig plats

Bliv til minne kåtaplats
barndomens lekvall
Ljudet från skällorna på min fars härkar
har fäst sig hårt i mitt innersta
Inväxt är renmärket i näthinnan
förmimmelserna i hjärtat

Förbliv i mitt minne, fadersstav
senlina, pulkøgla, kåtaackja
flyttning med raid i mitt sinne än
Vid bäckstranden är bördhalvan
flyttar genom dalarna på klövjebågen
Håll fast vid samernas levnadssätt
med ditt sätt och din vilja i samverkan

Retten har du mist.

*Paulus Utsi (1918-1975) tilhørte Geaggánvuopmi/
Könkömä sameby og var født i Lyngen. De måtte
forlate sine områder i Troms og ble tvangsflyttet
sørover til Jokkmokk.*

Historikeren Roald Berg har gitt denne karakteristikken av konvensjonen: «1919 konvensjonen symboliserte først og fremst en seier for mer enn 70 års norsk politikk for å begrense de nomadiske samenes adgang til riket. Dermed var 1919-konvensjonen også et viktig ledd i bestrebelsene på å fornorske hele riket med dets innbyggere og alle dets ressurser» (1998:115).

Da Norge og Sverige forhandlet om en ny rein-beitekonvensjon i 2003, mente den svenske forhandlingslederen at Sveriges forhandlingsposisjon i 1919 var sterkt medvirkende til at Norge kunne drive sin fornorsking, «*Utan aktiv svensk medverkan skulle Norge aldrig kunnat genomdriva sin politik på sätt som skedde*» (Norberg 2007).

Utviklingen i Troms

Det var først og fremst i Troms at grensestengning og beiterereguleringer skulle få store konsekvenser for samer både på svensk og norsk side. Halvøyene og øyene i Troms har alltid vært svært attraktive for reindrift. Høye fjell og gode sommerbeiter gjorde disse kystområdene til en viktig forutsetning for den samiske reindriftspastoralismen som utviklet seg fra slutten av 15-tallet og utover 1600-tallet. Med vinterbeiter i furuskogene på svensk og finsk side utviklet det seg en nomadisk tilpasningsform som skulle vise seg å være særdeles livskraftig. Årsakene til at tamreinholdet økte lå i nye markedsmuligheter og økt skattlegging samt at tilgangen på villrein var sterkt redusert. Allerede i Schnitlers forhørsprotokoller (1742–45) møter vi reindriftsamer fra svensk side («Østlapper») som har sommeropphold på halvøyene i Troms og vinterbeiter på svensk side. Rundt midten av 1700-tallet er det anslått at mellom 350 og 400 samer med 4-6000 rein flyttet fra svensk side og over til Troms. I tillegg dokumenteres det tidlig på 1700-tallet en stasjonær sjøsamisk reindrift på Ráneš/Ringvassøy, Vártná/Vanna og Sállir/Kvaløy. Dette var en tilpasning basert på en kombinasjon av fiske, fangst og noe husdyrhold.

Utover 1800-tallet ekspanderer den nomadiserende reindriften fra øst og nye beiteområder langs kysten og øyene tas i bruk til sommerbeiter. De første tiårene er det fra svensk side reindriftsamer som får helårig tilhold på alle øyene i Troms til og med Várda/Vanna i nord og på det viset fortrenger den stasjonære reindriften som allerede var der. Slik kunne man holde langt større flokker, forutsatt at man hadde tilgjengelig beite på svensk side vinterstid. Dette er forløperne til de flyttesystemene på svensk side som på 1900-tallet offisielt skulle bli hetende Könkömä, Lainivuoma, Saarivuoma og Talma. Disse reindriftsgruppene hadde sine vinterbeiter sør og sørøst for Kiruna og Karesuando mot Pajala, noe som innebar

Reinflokken svømmer over Rávdnji/ Rysstraumen fra fastlandet til Sáallir/Kvaløya i mai ca. 1914.
Foto: Olaus Solberg, tsnf 63211_CC BY-NC-ND 3.0

flytteleier på opptil 300 km. Årsakene til at øyene, Sáallir/Kvaløya og Ráneš/Ringvassøya ble tatt i bruk var i stor grad en konsekvens av grense-sperringene i 1852 og 1889. Sperringene førte til at antallet reindriftsamer i Karesuando-området hadde økt og man fikk dermed et langt større press på vinterbeitene. Med tilgang på øyene og halv-øyene til sommerbeite, ble dette en attraktiv tilpasningsform. Tromsø by var i vekst og representerte et lukrativt marked for salg av kjøtt og suvenirer og øytilværelsen – suolohas- innebar at man kunne bruke tiden til andre oppgaver enn gjeting. Ved inngangen til 1900-tallet er den samiske reindriften blitt en viktig del av Tromsøs selvbylde, manifestert i form av reinen som byvåpen.

Norske myndigheter fulgte nøye med i hvordan den «svenske lappetrafikken» utviklet seg i Troms. De første «lappeoppsynsmenn» ble ansatt allerede på 1880-tallet og i Lappefogdens arkiv ser man rundt århundreskiftet et økende antall klager fra bønder vedr. «reinplagen». Under Stortingets budsjettbehandling i 1903 kom det fram sterk kritikk, «-over de ulemper som den fastboende befolkning i de nordlige landsdeler og da navnlig i Tromsø

amt, paaføres ved de svenske flytlappers færd» (Landbruksdept. brev 23.01.1904, Statsarkivet i Troms).

Landbruksdepartementet skrev i 1910 til amtman-
nen i Tromsø at «*Som det ville være hr. Amtmanden
bekjendt, gaar de norske bestræbelser for at trænge
den svenske reinbeitning i Tromsø amt tilbake*
(...) samt i størst mulig utstrækning at kolonisere
grænsedistriktene» (Marainen 1984, s. 22). Særlig
hadde Indre Troms gode muligheter for bureising.
Skogforvalteren brukte Rostadalen som eksempel
som svar på departementets henvendelse: «Her er
det de mest glimrende betingelser for kolonisation
(...) hvis staten sørger for veie, telefon samt bygger
opp husene». Særlig anbefalte han bygging av
seteranlegg på «den stærkt beferdede lappvei» (op.
cit. s.23).

Svenske myndigheter var fullt informert om den
norske bureisningsaktiviteten og de problemer
det skapte for reindriftsamene. Ikke minst økte
antallet anmeldelser og bøter mot slutten av
1800-tallet og mange samer klaget til lappefogden i
Sverige. For å ivareta deres interesser som svenske

RENDRIFT I NORGE

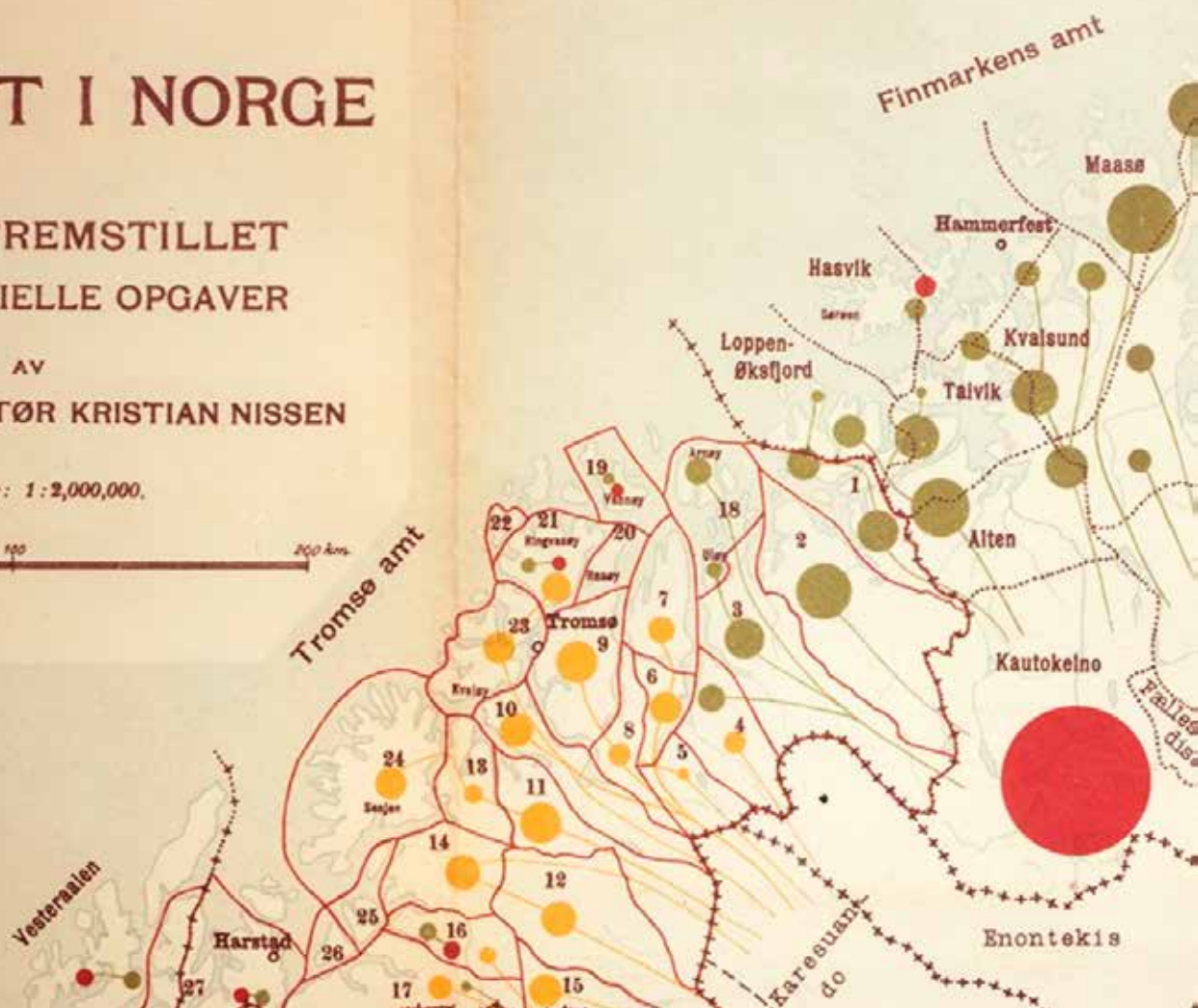
GRAFISK FREMSTILLET
EFTER OFFICIELLE OPGAVER

AV

RENDRIFTSINSPEKTØR KRISTIAN NISSEN

Målestok: 1:2,000,000.

0 50 100 200 km.

Utsnitt av kart fra 1910 over reindriften i Troms før grensereguleringen. Gult markerer beiteområder for reindriftssamer med svensk statsborgerskap og grønt norske.

statsborgere, og dermed også statens utenrikspolitiske interesser, betalte den svenske stat en egen advokat i Tromsø for å representere reindriftsamene i ulike tvister. Slike saker økte i takt med jordbrukets ekspansjon. Beiteskader på dyrket mark førte til mange krav om erstatning. Et annet stridstema var det forhold at samenes rettigheter til flytteleier lå som tinglyste servitutter på mange eiendommer, noe mange bureisere ikke tok høyde for.

Peder Kjerschow, senere riksadvokat og arkitekt bak reindriftsloven av 1933, startet sin juridiske karriere i Tromsø i 1881 med å være advokat for reindriftsamene, betalt av svenske myndigheter. Hans erfaringer herfra ga han en sentral rolle i Lappekommisjonen av 1897 og arbeidet med reinbeitekonvensjonen av 1919. Kjerschows erfaringer i Troms var nok medvirkende til kommisjonens grunnsyn om at reindriften måtte ansees som «en historisk Overlevering, der ikke i ringe Grad virker som Hemske paa Udviklingen af bedre berettigede og formaalstjenligere Samfundsinteresser» (Lappekommisjonen, 1897, s.196).

Som vi så innledningsvis, fikk unionsoppløsningen i 1905 store konsekvenser for samer med svensk statsborgerskap og sommerbeiter i Norge. Reinbeitekonvensjonen av 1919 førte til en halvering av disse samers reinbeiting i Troms ettersom de nå ble nektet adgang til øyene og deler av fastlandet. Heretter var det ikke lov å føre inn mer enn 39.000 rein til Troms. Den gjenværende drift på noen halvøyer og i innlandet ble gjenstand for store innskrenkninger når det gjaldt reinantall, flytteleier og datoer for inn- og utflytting. Nye lappeoppsynsmenn ble ansatt for å overvåke samenes gjøren og laden. Oppsynsmennene måtte føre dagbøker, formidle klager fra bønder og se til at rigide bestemmelser ble fulgt. Det var for eksempel forbud mot å bo i furuskog etter 15. juni, forbud mot å føre opp bygninger (unntatt gammer) eller for barnløse å eie geiter. Samene hadde rett til å hugge bjørk til brensel, men stubben måtte ikke overstige 15 cm. og huggflaten skulle være ren og slett. Hvert distrikt måtte utnevne en formann som skulle påse at samene holdt seg til regelverket, hvis ikke kunne han bøtelegges.

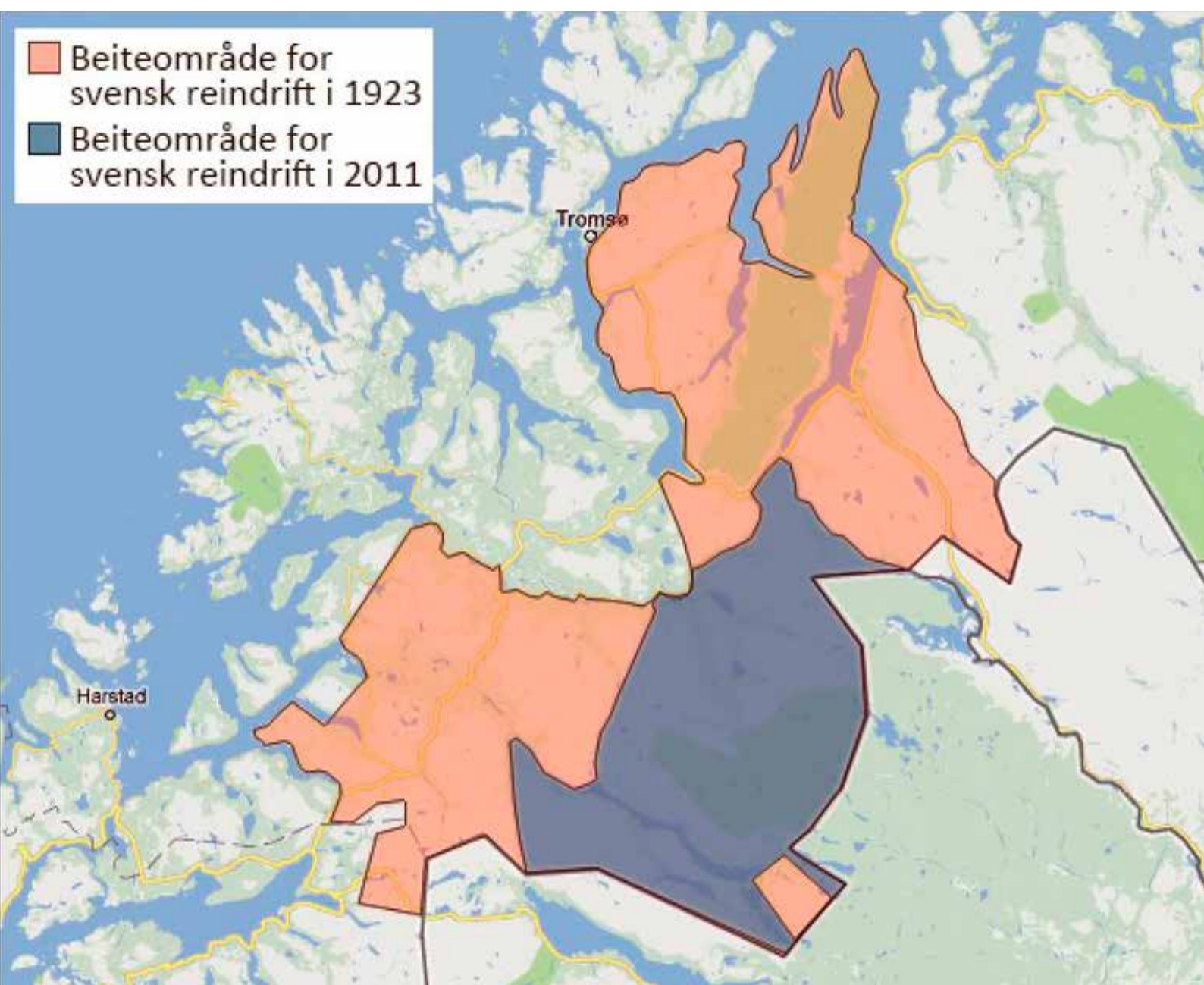
Till
Kommungens Befallningshögvarde i Kon.
Bottens län: D. O. N. 454

DD. 428/1916

Undertecknad, flytt-lapp i Karesuando lapp-
by af Karesuando socken, för härmed i-
samt innehålla om tillstånd för mig o-
min familj, hustru och 7 söner, att vi
våra resor, vi snart sig göra låter,
flytta till Tuorpu lappby af Jokkmokk-
socken. Enligt räkningen år 1911 in-
hafva vi tillsammans 484 rekar. Vi
klipp af mitt och mina söners i för-
giftet sammanhållna bifogas. Överlygga
i Norge den 30 Maj 1912.
Per Larsson Marainen

PL

Etter unionsoppløsningen i 1905 startet tvangsforflytningene. Ifølge svenske myndigheter var flyttingen frivillig, samene søkte selv om å få flytte vekk. Flere søknader er skrevet av samme person, sannsynligvis en svensk lappefogd, og alle har samme sted og dato. Denne søknaden er undertegnet med forbokstavene til Per Larsson Marainen (1866-1946). Han var analfabet og forsto ikke svensk.

Tapte beiteområder frem til i dag. Utsnitt kart fra Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport, 2023, kap. 8.8.

Det store tapet av beiteland fikk flere av samene til å søke om norsk statsborgerskap for å kunne etablere en helårig drift på øyene. Søknadene ble nøye vurdert og mange fikk avslag. Lappefogden anbefalte imidlertid noen få, slik som på Sázzá/Senja (Påve), på Sállir/Kvaløya (Kitti) og på Ráneš/Ringvassøya (Raste). Det skulle imidlertid vise seg å være risikabelt da topografi og klima skapte problematiske beiteforhold på øyene vinterstid.

Utviklingen av reindriften har med andre ord vært sterkt berørt av nasjonale politiske interesser både i Finland, Sverige og i Norge. Disse interessene kom særlig til syne i reinbeiteforhandlingene mellom Norge og Sverige hvor reinbeitekonvensjonene i det siste århundre har skapt problemer for reindriften både på norsk og svensk side. Det norske synet var at all reindrift måtte begrenses og reguleres, først og fremst av hensyn til jordbrukets interesser. Den svenske posisjonen var i stor grad preget av statlige interesser ettersom Sverige gjennom reindriften kunne vise til alders tids bruk av norsk territorium. Særlig alvorlig var konsekvensene av konvensjonen i 1919, da reindriftsamer fra svensk side mistet store beiteområder i Troms og ble tvangsflyttet sørover i Sverige.

Tilsvarende skapte 1972-konvensjonen nye problemer, både for svenske og norske reindriftsamer. De førstnevnte mistet 70 % av sine beiteområder bare i Troms. Ikke minst var disse problemene av intern karakter; relokaliseringene førte til konflikter mellom ulike reindriftsgrupper i Norge og ikke minst i forhold til reindriftsamer fra svensk side. På det viset har utenrikspolitiske grep splittet opp det samiske fellesskap både innen og utover Norges grenser. Begge stater betraktet samiske anliggende som underordnet nasjonale hensyn. Foruten de nevnte økonomiske og kulturelle konsekvenser, reiser også disse utenrikspolitiske forhandlingene og konvensjonene spørsmål av folkerettslig karakter: I hvilken grad kan nasjonale myndigheter forhandle rundt samiske rettigheter ovenfor en annen stat?

Litteratur:

- Berg, R. 1998. Lappekodisillen og unionsoppløsningen i 1905. I: Lappekodisillen. Den første nordiske samekonvensjon? *Diedut nr.3*, Guovdageaidnu: Sámi Instituhtta.
- Bjarnar, O. 1982. *Forhandlinger om ny reinbeitekonvensjon mellom Norge og Sverige 1959–1972*. Hovedoppgave i historie, UiT.
- Labba, E. A. 2020: *Herrarna satte oss hit: om tvångsför flyttningarna i Sverige*, Norstedts.
- Nordberg, L og Lasse, U. 2007. *Begrav mitt hjärta vid Udtjajaure*. Emma Publishing.
- Marainen, J. 1996. Tvångsförflyttning av samer. *Norrbottnen*, Norrbottens Museum Årsbok 1996. Indstilling fra den ved Storthingets Beslutning af 27de juli 1897 (Lappekommisjonen), Kristiania 1904.
- Artikkelen er en bearbejdet versjon av Sannhets- og forsoningskommisjonens rapport, 2023, kap. 8.8.

Forfatter:

Ivar Bjørklund er Professor emeritus ved UiT, Norges arktiske universitet. Han forsker på interetniske relasjoner i nordområdene, samisk etnohistorie, identitetsforvaltning og samisk reindrift. E-post: ibj001@post.uit.no